

SIMONFI ZSUZSANNA

Az értékelés és az osztályozás problematikája

Az alábbiakban részleteket közlünk Simonfi Zsuzsanna tanítónő 1993-ban írott szakdolgozatából. A dolgozat *Bollókné Panyik Ilonának*, a Budapesti Tanítóképző Főiskola tanárának irányításával készült. Simonfi Zsuzsanna szakdolgozatával elnyerte az Új Pedagógiai Szemle 1993. évi szakdolgozat-pályázatának I. díját.

A folyóirat terjedelmi korlátai miatt csak a pályamunka zárófejezetének közlésére van módunk. A szerző dolgozatának első fejezetében alapos áttekintést nyújt az értékelés és az osztályozás problémáival foglalkozó hazai és nemzetközi szakirodalomról. Az ezt követő fejezetben egy az értékelés és az osztályozás gyakorlati problémáiról, mindenekelőtt annak objektivitásáról, tanítási-tanulási folyamatban betöltött szerepéről végzett kérdőíves felmérésének az eredményeit mutatja be. Az empirikus vizsgálat adatait két alternatív iskolában – a Rogers iskola és a Kincskereső iskola – készített rövid esettanulmány egészíti ki, amelyben a szerző arra keresett választ, hogy milyen változásokat idéz elő az iskola életében a hagyományos osztályozás megszüntetése.

Az alábbiakban közreadott zárófejezet szubjektív hangvételű esszé az értékeléssel és az osztályozással kapcsolatos dilemmákról.

Mi a baj jelenlegi értékelési rendszerünkkel? – így hangzik a kérdésem

A választ keresve az a vélemény alakult ki bennem, hogy először is egyáltalán nem világos, minek kell megjelennie az osztályzatokban. Kézenfekvő a válasz, hogy az érdemjegyeknek a gyerek tudását kell tükröznie, vagyis azt, hogy az mennyire felel meg a tantervi követelményeknek. Azonban a pedagógusok ezenkívül még számtalan dolgot vesznek figyelembe, amikor osztályoznak. Nagy baj, hogy nincsenek tisztában sem azzal, hogy az értékelésnek milyen jelentősége van, sem azzal, hogy ők ezt milyen szempontok alapján végzik. A legnagyobb baj éppen ez: a tudatosság hiánya. Ha végiggondolnák, hogy általában miként, minek alapján értékelnek, nagyon sok, egymással összeférhetetlen elemet fedeznének föl abban. Nem az a baj, hogy nem sikerül tárgyilagos ítéleteket hoznunk, hanem az, hogy ítéleteinket mégis úgy kezeljük, mintha azok objektívak volnának. Az a baj, hogy nem tárjuk föl a szubjektív elemeket, és nem nézünk szembe azokkal az ellentmondásokkal, amelyek az osztályozás – mint értékelési mód – határaiból, illetőleg fogyatékosságaiból adódnak.

Amennyiben valaki arra van kötelezve, hogy egy egységes követelményrendszerben helyezze el, és annak alapján öt kategóriába sorolja a gyerekek teljesítményét, csak úgy tudja azt megtenni, hogy valaminek nem tesz eleget. Vagy objektív, tárgyilagos lesz a döntése, és akkor nincs tekintettel arra, hogy itt emberek minősítését és nem valamilyen gyártási folyamat végtermékének ellenőrzését végzi, vagy ezt figyelembe veszi, de akkor kárt szenved az objektivitás. Ha belátjuk, hogy nemcsak kikerülhetetlen, de szükséges is egyéb szempontok beiktatása, beépítése értékelési rendszerünkbe, akkor kiderül, hogy ez az öt számjegyves értékelés erre nem alkalmas.

Nem alkalmas, mert nem tudja érzékeltetni például azt, hogy valaki milyen erőfeszítéssel éri el az adott teljesítményt. Miért kényszerül a pedagógus arra,

hogy valakinek közepes szintű munkára 2-es osztályzatot adjon a jelszóval, hogy „hiszen tőle sokkal több is telne”, vagy 4-est, „hiszen ez erején felüli teljesítmény volt”?! Megjelenhetne ez a szempont a szorgalomjegyben is, de ez egyáltalán nem működik. Marad tehát az, hogy nemcsak a munkát, annak eredményét nézzük és minősítjük, hanem a gyerekek ahhoz való viszonyát is.

Nem alkalmas ez a rendszer annak differenciált kifejezésére sem, hogy milyen az egyes feladatok különböző részeinek megoldása. Ezért kénytelen „súlyozni” a pedagógus: „ez fontos – az kevésbé, ezt különösen figyelembe veszem – az nem számít annyira”; és kénytelen egyetlen jeggyel minősíteni az eltérő jellegű, de ugyanahhoz a tárgyhoz tartozó tevékenységeket is, például az idegen nyelvek esetében a beszédértést, a beszédkézséget, a grammatikai szabályok ismeretét és alkalmazását. Ezért lesz az általában figyelmetlen, szétszórt gyermek munkája kifejezetten gyöngye eredményű és értékű, mert képtelenség megfelelő módon érzékeltetni azt, hogy ő jól gondolkodott, helyesen közelítette meg a problémát, csak kapkodásával rontott el mindent. Arról már nem is beszélve, hogy miként lehet meggyőzni egy ilyen gyereket arról, hogy a számtalan rossz osztályzat ellenére ne adja föl, hogy érdemes tovább csinálnia.

Nem alkalmas értékelési rendszerünk arra sem, hogy a tanuló önismeretének, önértékelésének kialakulását elősegítse. Senki sem vitatja, hogy az értékelés alapvetően fontos annak, aki – legyen az akár gyerek, akár felnőtt – nem képes még önmagát elhelyezni, „bemérni” abban, amit csinál, amiben előbbre akar jutni. Aki már végigjárt egy-két ilyen utat, aki szerzett már magával kapcsolatban ilyen tapasztalatot, aki már tudja, hogy kicsoda, az könnyebb helyzetben van, ha egy új tanulási folyamatba vált beszállóként. Hiszen a menet közben rendelkezésére bocsátott visszajelzések csak arra az útszakaszra vonatkoznak, csak részleges érvényűek. De a gyerekek – s még a felnőttek jó része is – teljesen ki vannak szolgáltatva annak a minősítésnek, amit ebben a helyzetben kapnak. Nem hiszik el, hogy csak az adott, a pillanatnyi eredményüket tartjuk alig elfogadhatónak, egyébként pedig szeretjük őket, bízunk teljesítményük javulásában.

Nem alkalmas ez a rendszer arra sem, hogy fontos, az emberi együttéléshez nélkülözhetetlen jellemzőket kifejezzünk vele. Az értékelés az egyes tantárgyakhoz kapcsolódik. Az információknak, tevékenységeknek ilyen jellegű felosztása, csoportosítása lehetne jobb, szerencsésebb is, ez nem tárgya a dolgozatomnak. De az a mai gyakorlattal szemben is jogos elvárás lehet, hogy helyet biztosítson bizonyos emberi megnyilvánulások, viselkedésmódok értékelésének. Lehet azt mondani, hogy a pedagógusok az iskolában gondot fordítanak arra, hogy előtérbe kerüljön a másokra figyelő, a másokkal együttműködni akaró és tudó magatartás. De hogyan jeleníthetünk meg valamit értékünként akkor, ha nem biztosítunk helyet neki értékelési rendszerünkben?! A legfontosabb emberi magatartások támogatása nem valósítható meg a tantárgyakra épülő osztályozási rendszerrel.

Kiinduló kérdésem így hangzott: Mi a baj jelenlegi értékelési rendszerünkkel? De ezzel pusztán egy pedagógiai eszköz alkalmazatlanságára kérdeztünk rá. Vannak azonban olyan „bűnök”, amelyek csak látszólag írhatók az osztályozás számlájára, valójában más értük a felelős. A jutalmazás és büntetés például az értékelés tárgykörébe tartozik, de véleményem szerint hibái nem az értékelési rendszer elégtelenségéből adódnak, hanem az iskola szemléletéből. Ezért második-ként fölített kérdésem már így hangzik: Mi a baj a jelenlegi iskolával az értékelés szempontjából?

Néha úgy érzem, mire a gyerekek ide kerülnek, már késő, már elrontottuk őket. Azzal rontottuk el őket, hogy elfelejtettük azt, mit jelent önmagáért csinálni valamit. Kezdetben az ember nem azért számolt – és az ember kezdetben még ma

sem azért számol –, hogy jutalmat kapjon, hanem azért, mert a számolásnak funkciója van. Ha nem tudjuk megszámlálni, hogy hányan vagyunk, hogyan terítjük meg az asztalt? Ha nem tanulunk meg írni, hogyan üzenünk egymásnak? Ha nem tudunk olvasni, mi lesz a mesékkel, versekkel? A gyerekek még ma is úgy születnek, hogy maguktól s maguk miatt mozognak, és tudnak örülni annak, amit csinálnak. De valami történik velük, mert – ahogy múlik az idő – a saját tevékenységükből nyert öröm helyett egyre inkább a mi elismerő pillantásainkból élnek, s dicsérő-elmarasztaló szavaink rángatják, idomítják őket. Ha hinnénk abban, hogy amivel az iskolában várjuk őket, az nem idegen nekik, hanem ugyanannak a megismerő, a világot birtokba vevő mozgásnak a folytatása, mint amelyet korábban gyakoroltak, ha hinnénk ebben, akkor nem borítanánk be őket – a padokat, a táblát, a falakat, körülöttünk mindent – piros pontokkal s a jutalmazás és motiválás egyéb rafinált szimbólumaival. Akkor talán többen fedeznék föl, hogy milyen izgalmak rejlenek egy-egy matematikai problémában, hogy egy olvasmány nem csak arra való, hogy a tartalmának valamilyen szintű elmondásáért megpaskolják az arcunkat, és hogy futás közben kimelegedni, de még kicsit levegő után kapkodni is jó. Még akkor is jó, ha a stopper ehhez egyébként nem járulna hozzá.

De ki mer ellentmondani a mért eredménynek azzal, hogy tud örülni annak ellenében? A mai iskolában a teljesítmény mindenható, s aki képtelen, hogy versenybe szálljon érte, akinek nincs esélye arra, hogy odakerüljön a legjobbak közé, annak nincs joga ahhoz, hogy élvezze azt, amit csinál. Természetesen nem az engedély hiányzik hozzá, hanem a keret: az ezt lehetővé tevő, az ezt biztosító légkör. Ki tudja-e kapcsolni egy gyerek a fogalmazás készítése közben azt, hogy az arra adott osztályzat miként befolyásolja majd az év végi jegyét? Ha nem is éppen ez jár a fejében, de a gondolat nem hagyja magára a feladat végzése közben. Hogyan lehetnének ettől szabadok gyermekeink munkájuk közben? Teljesítményük folyamatos mérésével nem segítő módon kísérjük előbbre jutásukat, hanem azt akadályozzuk meg, hogy elengedjék magukat abban, amit csinálnak. De az állandó számonkérés lehetetlenné teszi azt is, hogy valaki a lemaradás, a valamiről való végleges lecsúszás veszélye nélkül elfáradhasson, kikapcsolhasson, kihagyhasson egy-két napot, hetet, esetleg egy egész évet. Történhet vele bármi, a szüntelen megmérettetés hajthatatlan, s nem ad módot arra, hogy az ember megálljon, hogy valamit végiggondoljon, földolgozzon.

Az iskola nem önmagában ilyen – egyes hibái, működésének bizonyos zavarai társadalmi meghatározottságával függenek össze, s csak ezzel együtt érthetőek, magyarázhatóak. Ennek megfelelően így módosulnak az előbb feltett kérdéseim: Mi a baj a társadalommal az iskolai értékelés szempontjából?

A nyugati világ –, amelyhez ilyen vonatkozásban mi is tartozunk, és tartozunk attól eltérő politikai rendszerünk ellenére korábban is – szemléletének egyik legfontosabb meghatározó eleme a teljesítményorientáltság. Ennek jellemzésére igen alkalmas Győri György által 1988-ban publikált cikk néhány sora: „A világot e pillanatban úgy látom, hogy az két nagy táborra oszlik: a jól teljesítők, az eredményesek, a gazdagok, illetve a teljesítményre képtelenek, az eredménytelenek, a sikertelenek, a szegények csoportjára. ... Amikor dicsérem a globális emberi teljesítményt, a sokoldalúan teljesítményközpontú iskolát, nem kétséges, hogy melyik táborra szavazok. Nem kétséges, hogy melyik táborban szeretném látni Magyarországot.”¹ Könnyen megfogalmazható, hogy mi az ilyen szemléletből fakadó törekvések iránya. E szerint a felfogás szerint jó az, ha az ember minél rövidebb

¹ Győri György: A teljesítmény dicsérete. = Köznevelés, 1989. 39. sz. 5. o.

idő alatt, minél kisebb energiával, minél jobb eredményt ér el. Ez a három csak együtt biztosítja a sikert. Hiszen lehet, hogy valaki képes eljutni a kívánt szintre, de több időre van szüksége ehhez, máris a „nyulak” csoportja helyett a „tevék” vagy a „csigák” társaságában találja magát. (Ezek a valóságból vett, létező iskolai kategóriák. Szívesen megkérdezném az ilyen alkalmazó tanítóktól, hogy a minősítésnek ezt a formáját az ösztönzéssel azonosnak tartja-e!) A gazdaságos működés az embertől is megkívántatik: Két pont között a legrövidebb út az egyenes, és aki csalinkázni próbál, azt rögtön kézen fogják és gondosan visszaterelik a helyes, a legrövidebb útra. Hogy így esetleg nem jut célba? Az már az ő sikertelensége, s nem a célé, de nem is a hozzá vezető úté. A feladatok így kezdődnek: „Két város távolsága 30 km...” – és nincs kerülő, nincs barangolás! A távolság adott. Ehhez jobb, ha már nyolc évesen is tartjuk magunkat.

Nyilvánvaló: ha a társadalomban ezek az elvek érvényesek, az iskola sem építhetett ettől eltérő alapokra. Bár kérdés, hogy saját szempontjából nem járna-e jobban a társadalom, ha ezek a kíméletlen követelmények csak később érnék el a gyerekeket és akkor se ilyen direkt, durva módon. Véleményem szerint az elvárásoknak jól megfelelni, az ezzel járó feszültségeket jól elviselni azok tudják igazán, akiknek gondtalan és szabad gyermekkort biztosítunk. Vannak kivételek. Vannak olyanok is, akik már az óvodában alig várják a megmérettetést, a versenyt, és később is inkább hasznukra vannak az ilyen pillanatok. De attól, hogy ők ezeknek meg tudnak felelni, nem biztos, hogy ezek a helyzetek valóban jót tesznek nekik. Néha – esetleg nem nyolc évesen – a testük jelzi, hogy rájuk más törvények is vonatkoznak. Előfordul, hogy az emberi kapcsolataik színylik meg töretlen eredményességüket. De a leggyakrabban bennük okoz kárt, és nem lesznek képesek tisztelni a másik embert, mondjuk egy sikertelent, egy kudarcot vallót vagy esetleg egy olyant, akinek arra se volt esélye, hogy a kudarcig eljusson. E szerint az elv szerint nézve egymásra lehet valakit elfogadni, sőt segíteni is neki, de tisztelni, mielőtt még teljesítene vagy annak reménye nélkül – tisztelni nem lehet.

Nem igaz, hogy mindenki tehetséges valamiben. A legtöbben, amikor megszületnek, nemcsak nem várományosai valamilyen díjnak, világraszóló eredménynek, de még csak arra sem számíthatnak, hogy képességeik teljes kiaknázásával elérjenek egy már jutalmazott szintet. Teljesítményük alapján a legtöbben éppen hogy jónak, de inkább közepesnek vagy gyengének bizonyulnak.

Mi a baj ezzel? A világ ilyen: mindig voltak tehetségesek és tehetségtelenek. Talán érdemtelenül magasztaljunk föl egy eredményt vagy tartsunk kiválónak egy színvonalatlan munkát, hogy valakinek ne kelljen szembesülnie tehetségtelenségével? Nem. Hiszen a baj nem az, hogy vannak tehetségesek és vannak tehetségtelenek. A baj az, hogy ebben a világban nem lehet az emberi méltóságot megőrizve vállalni azt, hogy valaki ügyetlen vagy buta. Ebben a világban felemelt fővel csak egy bizonyos magasságot elérve lehet járni, s akinek ez nem adatik meg, akinek ez nem sikerül, az még alacsonyabb lesz, mert emiatt le kell horgasztania a fejét.

Lehet-e egyáltalán más a társadalom? Nem tudom. Lehet-e más az iskola, mint ez a társadalom? Egyrészt lehetne, másrészt kellene, hogy legyen. Vagy legalábbis kellene, hogy legyenek másféle iskolák is. Legyenek azért, hogy azok az emberek, akik más elvek szerint kívánnak élni, ehhez találjanak más elvű iskolákat. És legyenek azért, hogy az ilyenekben felnövő gyerekek megmondják nekünk, hogy lehet-e más egy társadalom.